

Från liberal skandinavism till konservativ nationalism i Sverige¹

En meningsfull diskussion om nationalismens utveckling i Sverige från 1800-talets mitt måste utgå från en definition, som inrymmer nationalismens huvudformer under denna tid. Med nationalism avses här en bestämd politisk åskådning, som utgår från nationalitetsprincipen – tanken att en nation bör bilda en självständig stat – och som ser nationen som det högsta värdet i politiken. Nationalismen innebär alltså något mera än patriotismens kärlek och lojalitet mot fosterlandet och dess tradition: den innebär ett politiskt handlingsprogram. Den nationalistiska åskådningen vill – även där nationalitetsprincipen förverkligats – hävda nationens makt och ära i medveten motsättning till andra nationer, och den söker förankra all politisk och kulturell verksamhet i nationens intresse, tradition eller »instinkt». Nationalismen har två huvudformer, svarande mot de två kategorier i vilka nationerna kan indelas med hänsyn till de faktorer som anses konstituera en nation: statsnationer och kulturnationer. I statsnationen är gemensam historia och gemensamma politiska institutioner det enande bandet; för en statsnationalistisk uppfattning står den givna statliga bindningen i förgrunden. Kulturnationen däremot konstitueras främst av gemensamma kulturtraditioner och gemensamt språk. Medan statsnationalismen vill bevara den historiskt givna statliga enheten och alltså tenderar att anta en konservativ prägel, har kulturnationalismen ofta att kämpa mot en bestående statlig ordning som uppfattas

---

¹ Föredrag vid nordiska historikermötet i Lund 1961.

som en kränkning av nationalitetsprincipen. Kulturnationalismen omfattas därför i regel av liberala eller radikala riktningar, åtminstone så länge målet, nationens frihet eller enhet, är ouppnått.

Denna välbekanta distinktion är nödvändig för förståelsen av nationalismen i Norden vid 1800-talets mitt. Kulturnationalismen var den dominerande riktningen, och den tog i Danmark, Norge och Sverige framförallt formen av liberal skandinavism. Men den mera konservativa statsnationalismen bildade ett viktigt inslag redan i den skandinavistiska ideologien, och i Sverige kom den att bli den segrande huvudlinjen inom nationalismen.

När skandinavismen vann insteg i den akademiska världen i Sverige på 1840-talet kunde den i viss mån anknyta till göticismens fornnordiska historieromantik i början av århundradet, i vilken både konservativa och liberala tendenser hade framträtt. Men framförallt byggde den på kulturnationalistisk ideologi, importerad från Tyskland via Danmark. Den skandinavistiska kulturnationalismen ingick förening med en riktning inom liberalismen, den riktning som dominerade bland de intellektuella liberalerna. Skandinavismen blev den förnämsta yttringen av den liberala nationalismen i Sverige – ideologiskt sett åtminstone. Den skandinavistiska ideologien utgick från nationalitetsprincipen, som uppfattades som en motsvarighet på det nationella planet till den liberala personlighetsprincipen; nationerna betraktades som organismer, individuella väsen med en egen vilja och en särskild historisk kallelse. Skandinavismen var ett utslag av »en mäktig världshistorisk rörelse», förklarade en deltagare i 1845 års studenttåg: »en tendens hos nationerna att sluta sig tillsamman och gruppera sig efter en ordning, som lika ursprung, lika lynne, lika bildning och språk giva vid handen. Det är en verklig *nationlighetsprincip*, som röjer sig i tidsandans strävanden . . . en folkslagens protest emot en nyckfull och våldförande regentpolitikens förfoganden över nationernas

öden». Talaren tillade att nationalitetsrörelserna måhända skulle utmytna i en allmänmänsklig samhörighet, som i »en gemensam civilisation skall förena alla folk till ett fredligt, stort brödräfbund». ² Utifrån ett sådant perspektiv hävdade skandinavisterna – mer eller mindre klart – att kultur- och språkgemenskapen konstituerade de skandinaviska folken till en treenig nation, och att denna nationella enhet borde motsvaras av någon form av politisk enhet. Men de framhöll i regel också att de samverkande folken borde bevara sin egenart och sin inre självstyrelse; Sverige fick sålunda inte dominera över sina grannar.

Konsekvent tillämpad borde den på språkgemenskapen grundade kulturnationalismen ha hindrat skandinavisterna att inbegripa även Finland i sina enhetsplaner. Men det var en slutsats som man inte gärna drog. Ryssfientligheten var för svenska liberaler vid denna tid ett självklart, rentav dominerande inslag i skandinavismen, och man drömde om att befria Finland och åter göra det svenskt. Under Krimkriget såg man en möjlighet att förverkliga denna dröm. De som på detta sätt ville återställa den gamla svenska statsenheten hemföll i själva verket åt statsnationalistiska tänkesätt. I den mån man försökte försona sin finlandspolitik med kulturnationalismens krav, blev man nödsakad att nedvärdera den finsktalande befolkningen och fränkänna den förmågan och rätten att bilda en självständig nation. Så resonerade t. ex. den framstående skandinavisten August Sohlman, redaktör för *Aftonbladet* under 1850- och 60-talen; han påstod rentav att det finska folket tillhörde en lägre ras och att det skulle sjunka ned i asiatiskt barbari om det inte stod under ledning av den svenska befolkningsgruppen. ³ När Sohlman och andra ledande skandinavister försvarade de danska nationalliberalernas Ejderpolitik lät de på liknande sätt stats-

² Tal i Kalmar av docent P. A. Siljeström. Berättelse om Studenttågen till Lund och Köpenhamn sommaren 1845, utg. af Upsalastudenternas direktion, Upsala 1846, s. 192 ff.

³ A. SOHLMAN, *Det unga Finland. Afhandlingar och Skizzer uti kultur- och konsthistoriska ämnen*, Sthlm 1855, s. 33 ff.

nationalistiska tankegångar smyga sig in i den kulturnationalistiska ideologien: man anförde historiska och statsrättsliga argument för kravet på att Slesvig skulle tillhöra Danmark, och man bortsåg från den tyska befolkningen i Sydslesvig.⁴

Skandinavisterna hade alltså en benägenhet att svika den liberala kulturnationalismens principer och acceptera statsnationalistiska synpunkter. De var också beredda att i vissa lägen samverka med kungamakten och skjuta undan liberala reformkrav för att främja sina nationalistiska aspirationer; de var – på samma sätt som de danska nationalliberalerna kring tidningen *Fædrelandet* – redo att sätta nationalismen före liberalismen. Detta visade sig första gången 1848, då kung Oscar I tillfälligt slog in på en skandinavistisk politik och samtidigt svek liberalernas förhoppningar om en radikal representationsreform. Och situationen blev densamma när kungen under och efter Krimkriget förde en aktiv politik med sikte på Nordens enande under hans egen spira. Skandinavisternas opålitlighet ur liberal synpunkt var en av orsakerna till att de ända från 1848 mötte en skarp opposition från en annan liberal riktning, som ansåg inrikespolitiska reformer och ekonomiska framsteg viktigare än skandinaviska storhetsdrömmar, som misstrodde kungens avsikter, och som reagerade mot skandinavisternas fientlighet mot Tyskland och betonade nödvändigheten av germansk sammanhållning mot hotet från arvfjenden i öster.⁵ Det skulle snart visa sig att denna svensk-nationella, antiskandinaviska riktning var den starkaste inom liberalismen.

---

⁴ SOHLMAN, Skandinavismen och den »Schleswig-Holsteinska» frågan, *Kalendern Svea* för år 1847, s. 150 ff.; [O. P. STURZEN-BECKER], Den skandinaviska frågan, Sthlm 1857, s. 47 ff. – Det statsnationalistiska inslaget i den skandinavistiska ideologien har framhållits i en otryckt uppsats i statskunskap av fil. lic. Håkan Berg, *Skandinavism och liberalism i svensk debatt omkring år 1850* (Uppsala 1951).

⁵ Å. HOLMBERG, Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt (1843–1863), Gbg 1946, s. 159 ff., 247 ff., 258 ff.; H. L. LUNDH, *Skandinavism och liberalism*, Scandia 1946, s. 289 ff.

Brytningen mellan de två riktningarna kommer på ett karaktéristiskt sätt fram i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning under 1850-talet. Denna ledande liberala tidning intog en vacklande hållning till skandinavismen. Innan S. A. Hedlund blev redaktör 1852 hade den bedrivit en svensk-nationalistisk agitation mot Danmark och framförallt Norge.⁶ Hedlund närmade sig skandinavismen till en början, men hans misstro mot dess anhängare tog gång på gång överhand. Under Krimkriget öppnade han sin tidnings spalter för en skribent som med en extremt nationalistisk, storsvensk motivering krävde att Sverige skulle ingripa i kriget mot Ryssland för att befria Finland och införliva det med Sverige. Att följa skandinavisternas rekommendation och låta ett självständigt Finland ingå i en union med Sverige vore att upprepa samma misstag som då unionen med Norge skapades. Sverige borde lika litet som andra länder taga »något annat än sina egna intressen till råds vid behandlingen av sina bi- eller lydländer». Sverige skulle efter segern över Ryssland »utöva ett bestämmande inflytande över hela Nordens politik» och spela en viktig roll i de europeiska makternas rådslag.⁷ Det är en storsvensk skandinavism som här kommer till tals i Handelstidningen; den gamla svenska stormaktsdrömmen lever upp igen. Hedlund reserverar sig visserligen mot artikel-författarens egoistiska fosterländskhet och rekommenderar Finlands förening med Sverige på samma villkor som Norge.⁸ Men bara några månader senare – i juli 1854 – är han beredd att själv kräva en starkare union med Finland än den med Norge,

⁶ HOLMBERG, s. 206 ff. I en artikel i G. H. T. 12/1 1852, troligen skriven av C. E. Ljungberg, hävdades rentav att den norska nationaliteten borde uppgå i den svenska, men det antyddes också att Sverige mycket väl kunde reda sig utan unionen; Sverige har förutsättningar »för att bland de europeiska staterna kunna intaga en ganska betydande plats».

⁷ G.H.T. 12, 16, 17, 19, 23/5 1854, Har icke kriget någon betydelse för Sverige? Artikelserien, som är skriven av C. E. Ljungberg, har ytterst kortfattat refererats av HOLMBERG, a. a., s. 232, och S. ERIKSSON, Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget, Sthlm 1939, s. 171.

⁸ G.H.T. 16/5 1854; ERIKSSON, s. 171 f.

och han söker visa att Sverige nu har ett världshistoriskt tillfälle att skapa en nordisk stormakt. På ett mycket karakteristiskt sätt utvecklar han den liberala nationalismens centrala tanke om en nations historiska kallelse att till hela mänsklighetens gagn utbreda frihet och kultur. Hedlund vill först och främst betrakta frågan om Sveriges ingripande i kriget ur mänsklighetens, civilisationens synpunkt. »De skandinaviska folken hava . . . ett stort uppdrag i mänsklighetens historia, och de skola uppfylla detta uppdrag fortare än någon föreställt sig, ifall deras kraft blir lyftad genom någon stor tanke, något stort mål, utur det tillstånd av småsinne, gnat och oeffterättlighet, vari vi för närvarande befinna oss . . .» Ett sådant mål för de skandinaviska folken vore att åter bli en självständig makt, som kunde hävda sig mot det ryska barbariet och bana väg för frihet och civilisation bland Rysslands undertryckta folkstammar. »Ett mäktigt Norden, som fattade sin kallelse att nu såsom förr utbreda sin makt, dock nu icke längre förtryckets makt, vunnen med svärdet, utan bildningens, segrande genom frihet och brödrakärlek, skulle utan tvivel kunna bereda ett rum bland de civiliserade folken åt de stammar, som nu bebo Rysslands . . . ängder.» Klokskapen skall naturligtvis avfärda en så förmäten tanke, det hade Hedlund klart för sig. »Men», utropade han, »ve det folk, ve den individ, som ej har mod att känna sig kallad till något högre än att blott födas, gödas och dö!»⁹

Vid samma tid som Hedlund på detta sätt predikade om ett enat Nordens världshistoriska kallelse började hans tidning rikta en skarp kritik mot Norge och unionen. Samme författare som förut hade krävt Finlands införlivande med Sverige slog nu an ett tema, som skulle återkomma under ståthållarstriden några år senare. Sveriges ständiga ensidiga eftergifter för Norges pockande fordringar fördömdes; Carl Johans åsidosättande av

⁹ G.H.T. 19-21/7 1854, Den stora politiska frågan. Artikelserien har uppmärksamrats av ERIKSSON, a. a., s. 216 f., och HOLMBERG, a. a., s. 235, som dock helt förbigår dess ideologiska innehåll.

Sveriges rätt enligt Kieltraktaten att behärska Norge beklagades; norrmännen påmindes om att de undandragit sig sin andel av de gemensamma försvarsbördorna. Hedlund instämde med vissa reservationer i denna kritik och antydde att det vore bäst om unionen upplöstes.¹⁰ Hur kunde han då förena denna svensk-nationalistiska ovilja mot Norge och unionen – som var typisk för den antiskandinavistiska opinionen¹¹ – med den positiva inställning till skandinavismen som han ibland gav uttryck för? I en artikel 1855 gav han ett svar: unionens upplösning och ersättande av ett försvarsförbund vore den bästa vägen till den stora skandinaviska unionen, som borde byggas på full likställighet mellan länderna men också på en intimare gemenskap än den dynastiska personalunionens. Han delade även de liberala skandinavisternas förhoppning att Norges fria författning skulle bli en förebild för Sverige.¹²

Hur stark den svensk-nationalistiska, antiskandinavistiska opinionen var visade sig under ståthållarstriden 1859–60. Det norska stortingets beslut om ståthållarämbetets avskaffande hösten 1859 utlöste en nationalistisk storm i den svenska pressen – t. o. m. skandinavismens huvudorgan *Aftonbladet* rycktes med till en början. Frågan drogs inför riksdagen, där kravet på de svenska statsmakternas godkännande av stortingsbeslutet och önskemålet om en allmän revision av unionsbestämmelserna efterhand vann majoritet i alla stånden. Karl XV tvingades av sin regering att svika sitt löfte att tillmötesgå norrmännens önskan. Kungen och skandinavisterna led ett allvarligt nederlag, och unionen utsattes för den första svåra påfrestningen. Det visade sig under ståthållarstriden att den norskfientliga nationalismen hade två rötter. Dels uppbars den av den konservativa opinion, som behärskade riddarhuset och

¹⁰ G.H.T. 4/9 1854; HOLMBERG, s. 235 f.

¹¹ Jfr A. JANSSON, *Den svenska utrikespolitikens historia*, III: 3, 1844–1872, Sthlm 1961, s. 149.

¹² G.H.T. 16/8 1855. Jfr JANSSON, s. 150.

prästeståndet – en opinion som sedan länge hade varit kritiskt inställd till skandinavismen.¹³ Dels var det den ekonomiskt inriktade, antiskandinavistiska medelklassliberalismens företrädare som tog tillfället i akt att visa sitt missnöje med unionen; detta missnöje berodde till stor del på ekonomiska intressemot-sättningar till Norge under 1850-talet.¹⁴ Det var, kan man säga, en allians mellan ämbetsmannakonservatism och medelklassliberalism som tog hem spelet i ståthållarfrågan. Det kan ha sitt intresse att undersöka de norskfientliga nationalisternas argumentation; den förebådar på viktiga punkter den rent konservativa nationalismens framträdande i unionsstriderna under 1800-talets två sista decennier.¹⁵

Man försökte först och främst genom en tolkning av de oklara unionsbestämmelserna visa att Sverige intog den ledande ställningen inom unionen. Man utgick från att Kieltraktaten utgjorde unionens folkrättsliga grundval, och man påstod att Norge hade avträtts av Danmark till Sveriges rike – inte till Sveriges konung såsom person – och att Norge följaktligen var »en av Sverige avhängig del, ett accessorium till detsamma». Norge var ingalunda ett självständigt rike som av fri vilja ingick föreningen med Sverige.¹⁶ Den andra huvudtesen var att de delar av norska grundlagen som rörde unionen – däribland bestämmelsen om ståthållarämbetet – hade karaktären av ett kontrakt mellan unionsländerna och alltså inte kunde ändras utan samtycke av de svenska statsmakterna.¹⁷ Det ansågs att

¹³ HOLMBERG, s. 72 f.; JANSSON, s. 142.

¹⁴ O. GASSLANDER, J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare, Lund 1949, s. 234 ff., 266.

¹⁵ Överensstämmelsen mellan den norskfientliga argumentationen i ståthållarstriden och den ultrakonservativa ståndpunkten under unionens slutskede synes inte ha uppmärksamats i litteraturen.

¹⁶ C. H. Anckarsvärds motion 2/11 1859, RAP 1859–60, I, s. 62; J. J. Nordström i prästeståndets debatt 16/11 1859, Pr 1859–60, I, s. 148 f.; Nya Dagligt Allehanda 24/12, 27/12 (cit.) 1859, 13/1 1860; Östgöta-Correspondenten 17, 21/3 1860.

¹⁷ W. F. Dalmans motion 21/12 1859, RAP 1859–60, II, s. 385 ff.; Aftonbladet

stadgandet att en svensk man kunde utnämnas till ståthållare i Norge »i sig innehåller det statsrättsliga erkännandet av Sveriges statshöghet eller hegemoni». ¹⁸ Det torde ha varit första gången som de svenska anspråken på överhöghet över Norge på detta sätt gavs en juridisk motivering i den politiska debatten. ¹⁹ Men man stannade inte vid enbart juridiska synpunkter. Det antyddes också att norrmännen kunde få slippa ståthållarämbetet om de gick med på att uppfylla sina förpliktelser ifråga om unionens försvar. ²⁰ Och man hotade med att upplösa unionen om inte Norge accepterade den svenska överhögheten och gick med på en revision av unionsbestämmelserna. ²¹

Bakom detta hävdande av den svenska överhögheten inom unionen låg, kan man säga, en konservativ statsnationalism: man ville bevara och befästa Norges på Kieltraktaten grundade avhängighet av Sverige. Skandinavisterna däremot, som i regel ställde sig på Norges sida, var denna gång trogna mot sina kulturelitaristiska, liberala principer. Aftonbladet slog fast att unionens grundprincip var »de båda kontrahenternas nationella frihet och självständighet». Tidningen visade förståelse för Norges nationella aspirationer och påpekade att det var Sveriges statsskick som borde närmas till Norges och inte tvärtom. ²² Att

28/12 1859; N.D.A. 29/12 1859, 13, 19/1 1860; G.H.T. 25/1, 8, 9/2 1860; Ö.C. 24, 28/3 1860.

¹⁸ RAP 1859-60, II, s. 467 (Dalman). Jfr Ö.C. 28/3 1860.

¹⁹ Teserna om Kieltraktaten som unionens folkrättsliga grund och om norska grundlagens karaktär av kontrakt mellan de två rikena hade 1856 framförts av CHRISTIAN NAUMANN i andra bandet av Sveriges statsförfattningsrätt (avd. 1, s. 144 ff.), vilket påpekades bl. a. av G.H.T. 8/2 1860. I första bandet av sin bok (1844) hade Naumann – troligen av hänsyn till Oscar I:s norskvänliga hållning vid sitt trontillträde (jfr band II, avd. 1, s. 144) – inte gått in på tvistefrågorna utan framhållit unionsländernas jämlikhet och oavhängighet (avd. 2, s. 9 f.).

²⁰ RAP 1859-60, II, s. 469 f. (Dalman); Pr 1859-60, II, s. 248 ff. (Nordström).

²¹ Anckarsvärds motion, RAP 1859-60, I, s. 62 ff.; G.H.T. 25/1, 11/2 1860; Ö.C. 29/2 1860.

²² Aftonbladet 5/11 1859. 2/2 1860 utpekade Aftonbladet riksarkivarien J. J. Nordström som den som givit »lösen och idéerna till denna strid» i syfte att

se Kieltraktaten som unionens grundval passar »icke med en frisinnad svensk uppfattning, utan med den uppfattning som låg till grund för den gamla Metternichska kabinettspolitiken».²³

Ståthållarstriden bilades under de följande åren på ett sätt som någorlunda tillfredsställde de svensk-nationella prestigesympunkterna. De unionsvänliga, moderata krafterna fick åter övertaget i båda länderna, och man kunde ena sig om att tillätta en gemensam kommitté för revision av unionsbestämmelserna. I denna situation var det som professor Herman Ludvig Rydin utgav sin bok »Föreningen emellan Sverige och Norge» (1863). Rydin – som vid denna tid var liberal – hade hört till den norska ståndpunktens försvarare under ståthållarstriden.²⁴ Han vidareutvecklade nu sin ståndpunkt och gendrev motståndarnas argument om Kieltraktaten och norska grundlagen. Hans uppfattning blev ganska allmänt accepterad i Sverige – ett tecken så gott som något på den försonliga stämning som nu var rådande.²⁵

Vid samma tid som konflikten mellan Sverige och Norge löstes inträffade skandinavismens slutliga kris. Sveriges passivitet inför Preussens angrepp på Danmark 1864 betydde ett sammanbrott för skandinavisternas politiska strävanden. Av den skandinavistiska attityden återstod snart inte stort mer än

---

uppväcka hat mot det demokratiska Norge och skydda den reaktionära regimen i Sverige.

²³ Aftonbladet 16/1 1860. Jfr Pr 1859–60, II, s. 232 f. (F. F. Carlson).

²⁴ På F. F. Carlsons initiativ skrev Rydin tillsammans med C. G. Malmström Flygblad i den norska frågan (1860). HOLMBERG, s. 339.

²⁵ FREDRIK LAGERROTH framkastar i uppsatsen Kieltraktatens tolkning och tillämpning, Scandia 1940, s. 256, tanken att Rydins uppfattning skulle kunna »sättas in i ett politiskt sammanhang», men han utvecklar inte denna synpunkt. Det har inte observerats i litteraturen att Rydins bok är en vidareutveckling av den norskvänliga ståndpunkten i ståthållarstriden och att han uttryckligen vänder sig mot den av Naumann 1856 auktoriserade uppfattningen (RYDIN, a. a., s. 32, 43 f., 209 f.). Rydins arbete om unionen erbjuder – i likhet med Oscar Alins av år 1889 – ett utmärkt exempel på parallelliteten, samspelet, mellan statsvetenskap och politik vid denna tid.

en positiv inställning till Norge och unionen och en stark ovilja mot Preussen, en ovilja som behärskade den svenska opinionen under fransk-tyska kriget och som länge riktade sig även mot det nya tyska riket. Under 1870- och 80-talen utplånades de utrikespolitiska motsättningarna. Den »tyskvänliga» linjen, som under fransk-tyska kriget hade företrätts av de liberala organen *Handelstidningen* och *Dagens Nyheter*, avancerade. Den fick en alltmera konservativ prägel i samma mån som Tyskland framträdde som de konservativa makternas starkaste bålverk i Europa. Den blev officiell ideologi i det oscariska Sverige, sanktionerad av konung och regering i och med den försiktigt tyskorienterade neutralitetspolitik som Oscar II inledde efter sitt trontillträde 1872. Alliansplanernas och de skandinaviska storhetsdrömmarnas tid var förbi; den isolerade neutraliteten i stormaktspolitikens skugga blev idealet. Den svenska nationalismen tycktes vara död. Det är betecknande för den nya inställningen att försvarsfrågans lösning förhalades av riksdagen i två decennier. Försvarets utrikespolitiska och rent militära aspekter sköts i bakgrunden; ekonomiska intresse motsättningar och taktiska spekulationer fällde utslaget.

Den antiskandinavistiska, »tyskvänliga» riktningen inom liberalismen hade segrat. Men den övertogs efterhand av den tongivande konservativa opinionen. Skandinavismen var eliminerad som politisk faktor. Den liberala nationalismen hade därmed förlorat alla fästen. Någon rent konservativ nationalism kan man å andra sidan inte tala om före mitten av 1880-talet; först då skapades förutsättningar för en sådan. Jag skall nu söka visa överensstämmelserna, kontinuiteten, mellan den gamla, liberala nationalismen och den »nya», konservativa. Det är för att kunna göra en sådan jämförelse som jag måst dröja relativt utförligt vid den liberala nationalismen omkring 1800-talets mitt.

Den gamla konservatismens ideologi, som var inriktad på att försvara det agrara och byråkratiska ståndssamhället, hade till

stor del upplöstes efter den moderata medelklassliberalismens seger i representationsfrågan 1865. När en i viss mån ny konservativ ideologi framträder i mitten av 1880-talet sker det främst genom att nationalismen återuppstår, nu i rent konservativ gestalt. Den första förutsättningen för denna förändring skapades genom unionspolitikens utveckling.²⁶ Unionen med Norge blev återigen en stridsfråga i svensk politik. I och med kungamaktens nederlag och parlamentarismens seger i Norge 1884 försvagades det viktigaste sammanhållande bandet i unionen, och klyftan mellan de båda ländernas statskicks vidgades ytterligare. Unionsstriden fick en prägel av kamp mellan norsk demokrati och svensk överhetsstat. Det var därför naturligt att den norska vänsterns strävanden mötte sympati hos de svenska liberalerna och tillsvidare också hos lantmannapartiet, medan de uppväckte en skarp konservativ, nationalistisk opposition, som varnade för demokratiskt inflytande från Norge och gjorde gällande att unionen hotade det monarkiska statskicket i Sverige. Den »nya», konservativa nationalismen förenades alltså med en klart antidemokratisk inställning. Däri skilde den sig från den gamla liberala nationalismen, i synnerhet skandinavismen, som ju hade betraktat Norges mera demokratiska statskicks som ett föredöme för Sverige. En annan viktig skillnad var den konservativa nationalismens protektionistiska inriktning. Den protektionistiska strömningen, som bröt fram i mitten av 1880-talet, hade i Sverige, liksom i andra länder, ett starkt inslag av främlingsfientlig nationalism. Protektionismens genombrott utgör den andra förutsättningen för den konservativa nationalismens uppkomst.

Men bortsett från protektionismen och den antidemokratiska inställningen hade den konservativa nationalismen vissa påtagliga likheter med den gamla liberala nationalismen. Det visade

²⁶ Den följande framställningen bygger huvudsakligen på min avhandling, Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922, Uppsala 1961, s. 30 ff., 185 ff.

sig särskilt i debatten om unionsfrågan. På samma sätt som i ståthållarstriden gick nationalisterna till attack mot kungens och regeringens ensidiga eftergifter för Norges krav på likstälthet och ökad självständighet. Återigen antydde man att unionen måste upplösas om inte en revision, syftande till den svenska överhöghetens befastande, kunde genomdrivas. Kieltraktaten drogs åter fram som stöd för överhöghetsanspråken. Professor Oscar Alin förkastade i sin bok »Den svensk-norska unionen» (1889) Rydins norskvänliga ståndpunkt och levererade nya bevis för att Norge hade avträtts till Sveriges rike och inte till konungen personligen. Han återupplivade också den syn på norska grundlagen som ett kontrakt mellan unionsländerna, som hade slagit igenom under ståthållarstriden men sedan undanträngts. Medan Rydins vetenskapliga arbete om unionen 1863 bebådade försoning med Norge, var Alins bok 1889 en signal till skärpt strid. Alin kastade sig själv in i striden, och han förvärvade sig som riksdagsman under 1890-talet ett avgörande inflytande på den protektionistiska, ultrakonservativa förstakammarmajoritetens unionspolitik. Alins politik under de kritiska åren 1892–1895 siktade till att genom krig eller hot om krig tvinga Norge till en revision av unionen, som skulle innebära inte bara ett befastande av Sveriges överhöghet utan också ett nedbrytande av det parlamentariska statskicket i Norge. Den nationalistiska unionspolitiken var alltså betydligt extremare på 1890-talet än under ståthållarstriden. Men tendensen var densamma, och i stor utsträckning också argumentationen. Mot norsk liberal kulturnationalism stod svensk konservativ statsnationalism. Medan vänstern i Sverige i stor utsträckning tog Norges parti och därmed anknöt till skandinavismen, fullföljde den extrema högern den antiskandinaviska, norskfientliga traditionen från 1850-talets liberalism.

I den konservativa ideologien kan man emellertid också spåra vissa föreställningar, som hade varit utmärkande för den liberala nationalismen i dess skandinavistiska, kulturnationalistiska

form. Tanken om nationens historiska kallelse lever kvar. Man möter den t. o. m. hos den moderatkonservative Harald Hjärne, trots att han hade en övervägande kritisk inställning till nationalismen. Sverige hade enligt Hjärne haft en historisk uppgift: att värna den europeiska, protestantiska kulturen mot österns barbari. För honom var det en central tanke att en nations historiska kallelse skulle tjäna ett högre syfte än det rent nationella; kallelsen innebar först och främst en plikt mot hela mänskligheten, eller, som Hjärne i regel uttryckte det, »den allmänna kulturen». Nationerna hade inte rätt att ensidigt hävda sin egenart och avskärma sig från den allmänna kulturen, framhöll Hjärne.²⁷ Dessa tankar låg helt i linje med den liberala nationalismens ideologi, sådan den hade förkunnats exempelvis av S. A. Hedlund under Krimkriget.²⁸ De var däremot inte representativa för den extrema konservativa nationalismen vid sekelskiftet. Dess främste ideologiske talesman Rudolf Kjellén brännmärkte Hjärnens idéer som kosmopolitiska; han varnade rentav svenskarna för samröre med andra folk.²⁹ Det hindrade inte att även Kjellén kunde betrakta nationalismen som ett genomgångsled i mänsklighetens vandring mot ett enat världsrike – en tanke som hade skymtat redan i den skandinavistiska förkunnelsen.³⁰ Men betecknande nog fick denna tanke hos Kjellén vika för hans centrala tes om nationernas inbördes kamp för

²⁷ ELVANDER, s. 329 f., 345.

²⁸ Jfr ovan, s. 371. – Ett exempel på hur en liberal nationalist kunde tillämpa dessa idéer på det kulturella planet finner man i C. S. WARBURGS artikel Om nationalitet och konst, Svensk Månadsskrift för fri forskning och allmän bildning, I, 1864, s. 235 ff. Warburg, som tillhörde kretsen kring Viktor Rydberg och S. A. Hedlund i Göteborg, framhöll att nationaliteten för de undertryckta folken är den nödvändiga grundvalen för kulturen. Men hos de redan fria folken får nationaliteten ej vara den enda faktorn i kulturlivet, ty vetenskap och konst är internationella och lyder sina egna lagar. »Så länge en nations civilisation . . . är strängt begränsad och utestänger sig från andra folks, bliver även konsten ensidig . . .» (s. 240).

²⁹ ELVANDER, s. 235, 330.

³⁰ Ibid., s. 263 ff. En liknande tanke skymtar hos Hjärne, ibid., s. 334 f. Jfr ovan, s. 368, ang. skandinavismen (Siljeström).

tillvaron, en tes som innebar att kriget inte bara var nödvändigt utan också värdefullt. För Kjellén hade nationalismen i betydelsen egoistisk nationell självhävdelse och kraftutveckling ett egenvärde. För liberala kulturnationalister och för konservativa av Hjärnes typ var däremot nationalismen värdefull endast i den mån den tjänade den mänskliga civilisationens högre syften.

Den konservativa nationalismen sätter sin prägel på politiken och på ett indirekt sätt också på det kulturella livet i Sverige under 1890-talet. Den blir – åtminstone i dess mera moderata form – något av officiell ideologi. Den traditionella patriotismen, som hade kännetecknats av stereotypa hyllningar till kungahuset och de stora historiska minnena, får nytt liv genom de nyvaknade nationalistiska stämningarna: den svenska flaggan kommer i allmänt bruk, nationaldagen den 6 juni börjar firas, »Du gamla, du fria» slår igenom som nationalsång. Detta sker i början av 90-talet. Vid samma tid bildas en rad politiska organisationer med fosterländska namn och syften och med en hård hållning i unionsfrågan som främsta kännetecken. Det är ingen tillfällighet att alla dessa nationella manifestationer kommer fram just under de år då unionsstriden är som mest tillspetsad. Unionsfrågans betydelse för den konservativa nationalismens utveckling – och över huvud taget för den nationella renässansen på 90-talet – kan inte skattas nog högt.³¹

Den nya, nationalistiska konservatismen hade tidvis ett starkt inflytande på regeringsmakten alltifrån protektionismens seger i slutet av 1880-talet. Den dominerade det politiska livet under 90-talet, framförallt genom sin maktställning i första kammaren – även om dess mest extrema fordringar i unionspolitiken inte vann kungens och regeringens stöd. Det hade varit naturligt om denna mäktiga konservativa nationalism hade framkallat en

³¹ De nationella strömningarna i 90-talets politiska och kulturella liv har behandlats av STAFFAN BJÖRCK i hans avhandling *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, men enligt min mening på ett delvis missvisande sätt (ELVANDER, s. 34 ff.). Bl. a. har Björck – liksom andra författare – förbisett unionsfrågans betydelse.

stark, principiellt antinationalistisk opposition. Men det är just ett vittnesbörd om de nationalistiska stämningarnas styrka att så inte skedde. Det var bara de orepresenterade klassernas företrädare som i vissa fall ställde sig helt avvisande till det nationella: enstaka socialdemokrater och radikala liberaler. De tongivande vänstermännen i politiken och inom kulturlivet hyllade tvärtom de nationella värdena och sökte förena dem med en framstegsvänlig politisk hållning. Mot den ultrakonservativa, storsvenska nationalismen – som tedde sig särskilt förhatlig genom sina oblyga försök att ta patent på värden om fosterlandet – satte man ett slags liberal nationalism. Den var inte lika ideologiskt medveten som den egentliga liberala nationalismen vid mitten av 1800-talet, och den hade ingen aktivistisk utrikespolitisk tendens. Den spelade tillsvidare en större roll i kulturdebatten än i riksdagspolitiken. Men på längre sikt fick den reformvänliga och nationella attityden stor politisk betydelse: den kom under 1900-talets första decennium att undantränga den storsvenska nationalismen inom högern. Härvid gjorde Harald Hjärne en viktig uppfostrande insats under 1890-talet. Med sitt reformkonservativa program »försvar och reformer» och med sin moderata hållning i unionsfrågan trädde han i opposition mot den storsvenska, reformfientliga konservatismen och ställde sig på vänsterns sida. Samtidigt gav han näring åt den nationella strömningen i kulturlivet genom sitt historiska författarskap kring stormaktstiden och Karl XII.

Efter sekelskiftet blev »försvar och reformer» högerens program. Den storsvenska unionspolitiken led ett avgörande nederlag i striden om flaggfrågan 1899. I samband med unionsupplösningen flammade visserligen de nationalistiska, krigiska stämningarna upp igen, och förlusten av unionen upplevdes på många håll som en nationell vanära. Men det är betecknande att den extrema konservatismens ledande ideolog Rudolf Kjellén helt gick in för att »inom Sveriges gräns erövra Norge åter». Han lanserade ett delvis ganska radikalt inrikespolitiskt reformpro-

gram med rent nationalistisk motivering: det gällde att genom ekonomiska framsteg och politiska reformer kompensera den nationella kraftförlust som unionsupplösningen hade inneburit och överbrygga klassmotsättningarna. Högerregeringen Lindman bedrev under sina första år efter tillträdet 1906 en energisk reformpolitik i den kjellénska »unghögerns» anda. »Nationell samling» var dagens lösen. Rösträtsreformen 1907–09 blev det främsta resultatet.

Men omkring 1910 tog en reaktionär strömning åter överhand inom högern. Det berodde dels på vänsterns frammarsch och radikalisering, dels på det utrikespolitiska lägets förvärrande. Illusionerna om nationell samling skingrades; »försvaret främst» blev högerns fältrop i den stora strid om försvaret och parlamentarismen som inleddes sedan liberalerna övertagit regeringsmakten 1911. Den konservativa nationalismen fick nu en utrikespolitisk accentuering som den inte tidigare hade haft. Neutralitetspolitiken sattes under debatt; tanken på en allians med Tyskland mot Ryssland vann insteg på vissa håll. Redan under 1890-talets strider om försvarsfrågan hade högern framstått som fullföljare av den liberala nationalismens vakthållning mot arvfjenden i öster. Nu frammanades i försvarsrörelsen 1913–14 stormaktstidens förpliktande tradition och Karl XII:s minne av lärjungar till Harald Hjärne och av de ultrakonservativa officerskretsar, som stod bakom Gustav V när han gjorde sin aktion mot den liberala regeringen 1914.

Aktivismen – som omfattades av en minoritet inom högern och även stöddes av vissa intellektuella vänstermän – är av särskilt intresse i det här behandlade perspektivet. I aktivisternas agitation för »modig uppslutning vid Tysklands sida» i världskriget flammade den nationalistiska kallelsetanken åter upp. Sverige hade en historisk uppgift: att värna germansk kultur mot österns barbari, att samla nordgermanernas stammar till kamp mot »påträngande underlägsna raser».³² Det gällde att

³² Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning, Sthlm 1915, s. 23.

»knyta an vid Gustaf Adolfs livsverk, att se de idéer nytändas, som släcktes den blodiga juninatten vid Poltava, att gottgöra självuppgivelsen i Fredrikshamn hundra år senare». ³³ Sverige skulle uppfylla sin historiska kallelse genom att skapa en nordisk stormakt under svensk ledning. Aktivisterna fördömde den liberala skandinavismen – »det måste bli slut på den sentimentala föreställningen om jämlikhet mellan folken». Sverige skulle föra en samlingspolitik i Norden efter Preussens föredöme; den svenske kungen skulle bli kejsare i en nordisk förbundsstat. ³⁴ Det var självklart att ett befriat Finland skulle ingå i ett på detta sätt enat Norden. För den s. k. finlandsaktivismen under de sista krigsåren var Finlands frigörelse huvudmålet. Det var för den svenska kulturens och den svenska traditionens skull man ville ingripa i Finland; aktivisterna var på samma sätt som skandinavisterna under Krimkriget benägna att bortse från den finsktalande befolkningen. ³⁵

Den konservativa aktivismen under första världskriget har stora likheter med den liberala aktivismen under Krimkriget: kallelsetanken och stormaktstraditionen kommer igen, Finlands frigörelse och Sveriges ledarställning i Norden blir återigen målet. Den aktivistiska mentaliteten är densamma. På samma sätt som S. A. Hedlund hade gjort 1854 åkallar Adrian Molin 1915 en heroisk idealism: »Det är i sista hand icke ens fråga om den politiskt materiella vinsten – det gäller för ett folk som för den enskilde att göra sin plikt och ta följderna. Det är den enda vägen att bibehålla sin självaktning och sin rätt till livet, livet i en annan mening än kroppens vegeterande. Vi måste själva styra vårt öde.» ³⁶ Men det finns också en väsentlig olikhet mellan den gamla och den nya aktivismen; den gäller kallelsetan-

³³ Ibid., s. 72.

³⁴ Ibid., s. 22 f.; M. KIHLEBERG, *Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen*, Två studier i svensk konservatism 1916–1922, Uppsala 1961, s. 15, 41 f., 84 ff.

³⁵ Se t. ex. Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning, s. 18 f.

³⁶ Ibid., s. 208; KIHLEBERG, s. 15 f. Jfr ovan, s. 371.

kens innehåll. För en liberal nationalist som S. A. Hedlund innebar de nordiska folkens historiska kallelse att de skulle utbreda frihet och kultur till gagn för hela mänskligheten; Rysslands folk skulle befrias genom bildningens och frihetens makt.³⁷ För de konservativa aktivisterna är Sveriges kallelse det väsentliga, och den innebär medverkan i den germanska kulturens militära kamp mot österns underlägsna raser. Det är inte längre fråga om att skapa jämlikhet mellan nationerna genom att befria och civilisera de lägre stående folken. De liberala skandinavisternas kulturnationalism har ersatts av ett slags rasnationalism.

Aktivismen under första världskriget var den svenska nationalismens sista kraftyttring – lågans uppflammande strax före utlocknandet. Den belyser kontinuiteten i utvecklingen från liberal skandinavism till konservativ svensk-nationalism. Men den visar också – liksom unionsfrågans historia – att den konservativa nationalismen var extremare och aggressivare än sin liberala föregångare.

Nils Elvander

SUMMARY

From liberal Scandinavianism to conservative nationalism in Sweden

In the introduction a distinction is made between liberal cultural nationalism, for which the principle of nationality is based on a common cultural tradition and common language, and conservative state nationalism, which regards the historically given state as the basis of the nation.

In the middle of the nineteenth century there were two different tendencies of liberal nationalism in Sweden. One was Scandinavianism; it was a form of cultural nationalism. The Scandinavianists wanted the national unity between the Nordic peoples to be supplemented by a political unity founded on equality and free co-opera-

³⁷ Jfr ovan, s. 371.

tion. But the Scandinavianist ideology had also certain elements of state nationalism: some of its advocates wanted to incorporate the Germans in south Slesvig with Denmark; others wanted to connect Finland with Sweden, disregarding the Finnish-speaking population. The Scandinavianists were also inclined to set aside Liberal reform proposals in home politics and to co-operate with the King in order to promote their nationalist aspirations. The other Liberal group was anti-Scandinavianist and Swedish-national; it regarded home reforms and economic progress as the most urgent thing, and it warned against co-operation with the King.

In the years 1859–60 a sharp conflict occurred between Sweden and Norway; the Norwegians tried to abolish the office of Governor (Stadtholder) which had been instituted by the Union treaty of 1814. The Swedish-national group of Liberals in Sweden now turned out to be the strongest. It took the lead in the Riksdag in co-operation with the Conservative majority in the two higher Estates and forced the King and the Norwegians to retreat. The Liberal-Conservative, Swedish-national opinion asserted Sweden's supremacy within the Union; it represented a state-nationalist view. The Scandinavianists, on the other hand, took sides with the Norwegians and, in accordance with their cultural-nationalist, liberal principles, accepted Norway's right to equality and independence.

At the same time as the conflict between Sweden and Norway was settled, the great crisis of Scandinavianism occurred. Sweden's passivity in the face of the Prussian attack on Denmark in 1864 meant a breakdown for the political efforts of the Scandinavianists. The policy of neutrality became the Swedish ideal. The anti-Scandinavianist current within Liberalism had prevailed. But it was gradually taken over by the leading Conservative opinion. Liberal nationalism was eliminated as an independent political factor. The necessary conditions for a pure conservative nationalism did still not exist.

In the middle of the 1880's the victory of parliamentarism in Norway and of protectionism in Sweden made possible the rise of a conservative nationalism. Unlike liberal nationalism it became strongly anti-democratic. The Union with Norway was regarded as a danger for the monarchical form of government in Sweden. In other respects the agitation against Norway was carried on along the same lines as during the "Stadtholder Conflict"; the conception of the Union which at that time had won a temporary victory was

now revived, and the Ultra-Conservative circles made it the basis for a warlike policy of extortion against Norway. Conservative state nationalism stood against liberal cultural nationalism in Norway and its sympathizers within the Swedish Radical parties.

Conservative nationalism left its mark on the political life of the 1890's. Along with the sharpening of the Union conflict there appeared a strong national current, to which even groups favourably inclined towards reform contributed. After 1900 a tendency of reform within the Conservative party superseded ultraconservative nationalism; the watchword coined by the famous historian and politician Harald Hjärne in the 1890's, "Defence and Reforms", became the programme of the Conservative party. About 1910 a reactionary tendency again became predominant within Swedish conservatism. Its most extreme manifestation was the agitation of the activist minority group during World War I – the last great effort of Swedish nationalism. In much the same way as the Liberal nationalists had done during the Crimean War the Conservative activists proclaimed that Sweden had a historical mission, which was to fight for European civilization against the barbarism of the East, and that Sweden had to fulfil her mission by carrying on her Great Power tradition: Finland was to be liberated and joined into a Nordic Great Power, led by Sweden. The activism illustrates the continuity in the development from liberal Scandinavianism to conservative Swedish nationalism. But it also shows that the conservative nationalism was more extreme than its liberal predecessor: the Scandinavianist cultural nationalism had been replaced by a sort of Germanic race nationalism.